

Szekér Endre

Ezredvégi jelenetek

Végel László: Exterritórium

„Garren Péter a nevem, író vagyok. Európában születtem,
tehát hős vagyok. A tiszta igazat akarom itt felírni.”
(Márai Sándor)

Végel László vajdasági magyar író egy végzetes kor, az ezredvég fordulóján tárja elénk naplószerű, vallomásos jegyzeteit *Exterritórium* címmel. Ez a cím nagyon sokat árul el: az író, aki nem „hőse” a történelmi eseményeknek, hanem csak „részes”, „elszenvedője”: „exterritoriális” azaz területenkívüliség állapotában él. A Vajdaságban, a Balkánon a NATO bombázások közepette különleges kiszolgáltatottságban élnek a különböző nemzetiségű emberek, itt rakéták villognak, óvóhelyre menekülnek, tankok taposnak, győzelem-mámorban vagy félelem-szorításban élnek a rettenetes nacionalizmus felfokozott körülményei közepette. Mint a naplóírók, így Végel László is a maga kiszolgáltatottságában, vállalt értelmiségi - író szerepében keresi önmagát, bemutatja a maga és sorstársai életét. A mottóként idézett Márai Sándor idézet kétszeresen indokolt. Egyrészt azért, mert az író maga is hivatkozik Máraira – a légiriadók közben –: „minden kisebbségi író ősapjára”, aki a megsemmisülő világgal szemben a „jó gazda” példáját fogalmazta meg: Kassát elvesztve „idegen” volt Budapesten és a nagyvilágban, ő mindig vállalta a maga idegenségét, s naplóiban mindig a benső világra irányította a figyelmet – a külső történések helyett. Másrészt pedig azért fontos a Márai-mottó és a Máraira való utalás, mert Végel László tudatosan vagy önkéntelen Márai gondolataival rokon véleményt alkot sokmindentől. A politikai hatalom eltorzuló kelet-európai világától menekült a nyugati száműzetésbe Márai Sándor az anyanyelvet őrizve, a polgárság alkonyát látva, a diplomácia sokszor hamis megegyezéseit tapasztalva. Végel is többször utal a polgárok sorsára, a menekülés esetleges lehetőségeire, a politikusok „ügyétől” való elzárkózásra, a nagyhatalmak „színhátékaira”, az írók felelősségére stb. S ezek „összecsengenek” Márai Sándor vallomásaival. A diktátor „hangjáról”, félelmetes szónoklatairól Márai hosszabban ír a *Sértődöttek A hang* című munkájában, mely beleszól a zenébe, „parancsolóan és fölényesen” „mintha azt mondaná Schubertnek: ‘Kuss.’” Végel is észreveszi „az apokaliptikus” hangnemet, „a világháború veszélyét, a harmadik világháború veszélyét, Milosevia vagy Clinton szavait. Márai egyhelyütt azt írta Krúdyval és Szindbáddal azonosulva: „Mint író és úriember, az ellenzékkel tartott, nem annyira meggyőződésből, mint inkább jóízűséből, híven családja hagyományaihoz.” Az író nem felejtette el Márai figyelmeztetését, hogy ha egy író párba lép, politizál, elveszti súlyát, tekintélyét. Végel László naplójegyzeteiben bár rengeteg félelmetes, történelmi jelentőségű eseményt örökít meg (pl. a NATO bombázást), Máraihoz híven keresi önmagát, írói magatartását, mindennapos benső vívódását ábrázolja. A könyv első oldalán vall már a félelemről, maguk megmentéséről, majd az anyanyelvbe „begubózásról”, a „lehetetlen fogságáról”, az idő múlásáról, a Godot-ra várásról, az Európa-szeretetről, a polgárok elbizonytalanodásáról, a menekülésről, az elzárkózásról, a „függönybehúzás” szükségességéről, az örökös szorongásról – mint Kierkegaard műveiben –, a hallgatásra kényszerülésről stb. Végel így vall: „Tartós félelemmel élni, ez azt jelentette, hogy mindent láttál, de hallgattál, a reménytelenség okán. Mindez, persze, szegényérzetet idéz elő benned, szüntelen lelki tusát. Hol az egyik erő kerekedett felül, hol a másik. A félelem szülte a befelé fordulást, a benső világba való menekülést, az élet esztétizálását, az egyedüli esztétizálást, amelynek vajmi kevés hitele maradt még.” S így folytatja: később váratlanul „kibuggyant belőled az igazság”, különösen „megmámorosodva”, bátran, olykor gyöngeségbe hullva, amikor az ellenséges szempárbán meglátta a félelmesen felévilanó fényt.

„Ne lázadozz!” – írja egyszer. De ugyanakkor mégis ki kell mondani az igazságot. Hallgatni kellene, de felgyülemlenek benne a visszafojtott szavak. „Mutatvány!” illene bemutatni a környező világ számára. Elkeseríti az, hogy a szavak politikusok szájában majdnem mindig hamisak, hazugok, jelentésüket eltorzítják. „Az írók feláldozták szavaikat a politikusok oltárán, ez rosszabb, mintha elnémulva és elnémitva szolgálták volna őket” – jegyzi meg Végel. Színházi produkcióhoz hasonlít egy-egy mindennapi jelenet. Hamis a szó, más érzés van mögötte, az igazságot legtöbbször el kellene hallgatni. Az író sokszor egyedül érzi magát, „teljesen kiközösítettnek”, erkölcsi bizonytalanság marja: mit tegyen, mit mondjon. Többször idézi egyik hétköznapi pillanatát, amikor autóbusszal utazik munkahelyére, vagy jön haza. Olykor felmerül benne, hogy ott az autóbusz összeszorított emberei között: mit lehet elmondani. Vagy jobb hallgatnia? Az íróban gyakran felmerül az egyes ember vagy a közösség és a hatalom felelőssége. „Löttek, mi csak visszalöttünk” – ismerős mondatát idézi. Máskor elbizonytalanodva „felesleges embernek” érzi magát. Vissza-visszatér az egyes ember és az író igazmondásának fontosságára. Gyakori az elsötétítés, a sötétség konkrét vagy jelképes ábrázolása. A bombázások kialudhat hosszú időre a villany, nyomasztó a sötétség. De a világ is mind jobban elsötétedik. S távoliak az európai városok fényei vagy a szeretett tenger ezerszínű villogása. A „senkiföldjén” érzi magát az író. Pedig mellette van Anikó és szeretett édesanyja. A „magányérzet” megsemmisíti benne az erőt. Többször a sztoikusokra gondol, mint Márai. Pl. Marcus Aureliusra. Ahogy Márai búcsúzik Európától, hasonlóképpen vesz búcsút Végel a szétbombázott hídától, mely jelképpé vált, Balkán és Európa összekötő kapcsává. Önvizsgálatra készül az író: ki ő igazából, hova tartozik, kikkel vállal azonosságot, hol érzi otthon magát. S közben mindig felmerül a tenger, és a tenger által formált jelkép, mint Márainak is: itt lenne jó megöregedni a tenger mellett, itt talán elviselhetőbb lenne az idő múlása. És a Pannon síkság? És szeretett faluja, közössége: a szenttamásiak? A hovatartozás, a kisebbségi sors, a magyarság is gyakran előkerül az „ezredvégi naplójegyzetekben”, amikor a határok bizonytalanok válnak, óriási embercsoportok, népek próbálnak jobb környezetbe, Európába menekülni. De sohasem tudja az író elfelejteni azt, hogy Újvidéken megretten valaki, mert magyarul beszél. Máskor meg „kimagyarazza magát”, miért beszélt magyarul és nem szerbül. Minden elzárkózása ellenére olykor arról vall, hogy milyen jó lenne egy békés, nyugodt európai város kerthelységében üldögélni, kávé inni, eltűnődni, a távoli világ háborús gondjait is elfeledve. A felvilanó fény sem az igazi: inkább csak a háborús világ része, a fényszórók és a bombázások fénye. Pedig olykor a szépre is kellene gondolni: a tenger fényére, az Adriára. Végel László leggyakoribb szavait a kényszerű környezet, a háborús világ választja ki. A bombázás, az óvóhely, a szírenázás, a menekülés, az elsötétítés, a vonítás, a félelem stb. De olykor előkerül Márai kedvenc szava: „sértődöttség”, szívesen használja az „igazság”, a „lelkismeret”, a „száműzetés”, a „végtelenség”, a „szülőfalu” stb. szavakat. De a szörnyűséges történelmi helyzet miatt gyakran ír a „tömegsírokról”. S tabu volt ez is, a magyar tömegsírok emlegetése. Amikor Márai Sándor hazamegy egyszer budai otthonába a Lánchídon keresztül, otthon megáll könyvespolca előtt, Tolsztoj Háború és békéjét érzi időszerűnek. Közben a második világháborúban a németek átlépték az osztrák határt. Végel László olykor hazájában elbizonytalanodva – hazavetődik, könyvei közt keresgél, egyszer pl. Pascalt találja meg, de közben az íróasztala előtti ablakon belátszik a belügy épülete, mely bombázások veszélyt jelent. Magányosságát sohasem felejtí:

„Nem tartozol a nemzetbe, most pedig azé a szó. Magadra maradtál, a saját személyed a legelső gondod.” Mindig vall a tehetetlenség-érzésről, munkájáról, az írás szeretetéről, az értelmiségi sorsról, az értékek válságáról, a hozzá hűtlen lett szavakról, mint Babits Jónása. Hosszabban vall Camus Pestiséről, a vesztegzárban élőkről és a tanulásról: a polgárok gondolkodásra kényszerülnek.

„Ezredvégi” naplójegyzetek, „ezredvégi” jelenetek, „ezredvégi” feljegyzések, ezek Végel László könyve, a félelmetes „exterritoriális” világa, a balkáni háborúkkal, a NATO-bombázással, az el-nem-felejthető tömegsírokkal, melyben a különböző nemzetek áldozatait földelték el. Izzó láva az egész terület, izzó nacionalizmus forr a térség lakóiban, egymást fenyegetve, a másiktól félve, mindent elhallgatva. Végel László folyamatosan beszámol a félelmetesen szín pompás égről, a „tarka lángoszlopokról”, a föld rengéséről, a kiszolgáltatott és óvóhelyekre menekülő kisemberekről. Ezt érdemeltük? Miért? – kérdezik folyton. A szerb nacionalizmus sokáig megszáditja a Balkánt s a félvilágot. A győzelmi mámor félelmetes ereje elhallgattatja a lakosság egy részét. Édeskés hazafias dalokat hallanak, nagy „ünnepségeket” szerveznek. De a NATO-bombázás új korszakot nyit, a koszovói tömegsírok híre terjed, a polgárok óvóhelyre menekülnek. A gazdagok a határokon túlra. A külső világ eseményei természetesen összefonódnak az író, az egyes ember sorsával: „De hova menekülj? Ez nem mellékes kérdés. Hol a legközelebbi óvóhely? Abban a pillanatban magad előtt is neveléses voltál. Magadhoz vitted az útleveledet, a bankkártyádat, készpénzedet meg a zsebrádiót, pár perc vagy másodperc múlva két hatalmas robbanás rázkódtatta meg Újvidéket; narancssárga lángcsóva villant meg az ablakban, kiállhatatlan éles reccsenés hallatszott, úgy tűnt, egészen közel hozzád, mondjuk, ötven méterre, vagyis néhány házzal odébb.” S szűkebb környezete fasisztázik, káromkodik, fenyeget, szidja az amerikaiak „Tomahawk”-demokráciájukat, elhallgatva a tömegsírokat, izzó nacionalizmusukkal elnyomva az ország népét. Az igazi író, mint Végel László is – nem politikai esszét akar írni, de nem tudja visszaszorítani az átélt nehéz évek történetét, mindenkit sújtó politikáját. Világosan látva a „színhátékok”, a „hazugságokat” – eltolja magától a félelem falait: az igazságot akarja megírni, mindnyájukkal. Ezért nem tudja a „világot” leszűkíteni csak önmagára, naplót írva. A kisebbségek, így a magyarság, a vajdasági magyarság tragikus sorsát is megírja – mint író társai, Gion Nándor, Németh István, Matuska Márton és mások – „ezredvégi” naplójában. Mert sajnos ilyen a század, ilyen az ezredvég. Ahogy Márai Sándor írta: „Az író csak egy módon politizálhat: elmondja az igazat az életről, s a hazugsággal, az érzések és az öntudat lustaságával szemben igényérzetre neveli az embereket.”